

Despois da pandemia, a escola do ben común. Unha mirada sociocomunitaria

Carmen Armas Barbazán

Psiquiatra do Complexo Hospitalario
Universitario de Lugo

carmenarmasb@hotmail.com

Manuel Armas Castro

Especialista en Trastornos de Conduta
do EOE da Coruña

manuelarmascastro@hotmail.com

Ramón Area Carracedo

Psiquiatra do Complexo Hospitalario
Universitario de Santiago de
Compostela.

moncho.area.carracedo@gmail.com

O INESPERADO E COMO REACCIONAMOS

A escola encarna a vida pública da infancia e a adolescencia, esa parte da existencia rexida pola organización do ensino. Porén, dende o punto de vista do benestar emocional, o específico da escola é a constitución dun entabado complexo de relacións que determinan competencias pero tamén a entrada no ser social.

Nunha pandemia, a escola non é unicamente un lugar de aprendizaxe ou de educación sanitaria, senón que expresará o sufrimento infantil e presentará problemáticas de seu. Ten, ademais, un deber terapéutico: constituírse como un lugar que facilite a contención das angustias propias da condición humana e dos tempos que estamos a vivir.

A alta posibilidade de contaxio derrubou as seguridades habituais. E, no caso das rapazas e rapaces, chantou a ameaza de enfermidade por fóra das idades que o imaxinario social entende como lóxicas. Unha pandemia estoupa a categoría do nosoutros, esa colectividade que protexe do perigo exterior, un acontecemento de especial significación na mocidade, xa que facerse adulto é, entre outras cousas, acadar unha posición saudable ao redor dos valores, o amor ou a valía propia e allea. A paisaxe do contaxio prohibe o contacto co Outro da diferenza, o que non é Eu nin Nós, imprescindible para o agromar da curiosidade (saber do que non é un mesmo) e a tolerancia (aceptar as diferenzas entre os suxeitos).

REVISTAGALEGA
DE EDUCACIÓN

ISSN: 1132-8932

Páx. 14-18

O habitar epidémico colocou a comunidade educativa diante dun encontro coa angustia. As obrigas da distancia separan as persoas de diferentes maneiras. A restrición, por exemplo, é unha norma xeral de diminución nos contactos sociais. O illamento é unha orde de corentena. Os doentes ingresados non poden ser visitados polos seus achegados. As limitacións de mobilidade entre zonas xeográficas debuxan novas fronteiras que afastan as persoas.

No desenvolvemento infantil a angustia de separación expresa o malestar pola ausencia temporal dos proxenitores. A separación contén dúas situacións subxectivas conflitivas: a perda da protección e a perda do amor. A protección refírese ao amparo, á seguridade e ao acalmar as necesidades a través da presenza: se eu estou, nada malo che pode pasar. O amor refírese á colocación na estima dun Outro que proporciona agarimo pero tamén identidade: 'é a ti a quen eu quero'.

Neste tránsito do neno pola ausencia haberá distintas traxectorias que conformen a visión do si-mesmo na relación co Outro. Algúns episodios biográficos que acontecen nas pandemias son intres de vida onde a desaparición temida ou real do outro deixa o suxeito na precariedade: non está presente esoutro que coida e protexe, outorga valor e axuda a superar as vicisitudes da existencia.

A epidemia, ademais, mobiliza a angustia de morte ao ser a enfermidade unha ameaza á vida propia e á dos nosos achegados. A angustia de morte, máis aló dos intres agudos, adoita presentarse de xeito elaborado, a través das

defensas individuais ou dos mecanismos sociais. Con carácter xeral, a palabra, a acollida e a simbolización acubillan dende as orixes da humanidade as formas de conter a angustia de morte. A palabra, porque permite narrar e así darlle un primeiro límite á invasión da angustia. A acollida, porque desenvolve un vínculo onde acalmar a desestruturación. E a simbolización, porque o establecemento de prácticas ritualizadas proporciona un alivio a través da pertenza a unha comunidade.

As defensas de carácter máis individual comprenden o desprazamento e a negación. Nas idades infantís e xuvenís son máis frecuentes os mecanismos de negación que, ademais, relaciónanse co desenvolvemento da propia idea de morte durante o proceso de crecemento.

Un primeiro xeito de negación relacionado coas idades máis temperás é colocar a morte non como unha desaparición absoluta, senón como algo temporal e reversible. Nos nenos un pouco maiores érguense os dous primeiros baluartes diante da morte, a crenza na propia invulnerabilidade e a existencia dun salvador único, persoal e definitivo. Pouco despois, aparecen estratexias máis racionalizadoras ao redor da convicción de que soamente falecen as persoas maiores ou aquelas que están moi enfermas. En idades próximas á adolescencia personifícase a morte en debuxos ou personaxes que, en rapaces maiores, adoita incluír elementos de burla ou de desafío que pretenden dar proba da omnipotencia ou a invulnerabilidade persoal.

Na elaboración da angustia de morte ao longo do pro-

ceso madurativo existen algúns elementos universais: o establecemento dun sentido de identidade, a vivencia dunha permanencia das cousas e das persoas, e a posibilidade de acadar unha individualidade integral. Son tarefas que, de xeito máis ou menos implícito, forman parte do educativo e sitúan a escola como unha ferramenta das sociedades que acalma a condición finita dos seres humanos. Nas epidemias, a morte deixa de ser silandeira e a escola participa no tránsito deses momentos difíciles relacionados coa enfermidade que poden afectar aos seus alumnos.

O ENCONTRO CO SUFRIMENTO DOS NENOS E DAS NENAS

Pasada a fase inicial do impacto da pandemia, observamos entre o alumnado un incremento relevante de malestares como fatiga emocional, ansiedade, estrés, procesos de dó, depresión, autolesións ou ameazas autolíticas, ás veces favorecidos polo uso abusivo das redes sociais, incrementado en tempos de pandemia.

Deberíamos cavilar se estas manifestacións do malestar non estarán pedindo a berros unha mirada ao sistema educativo. Talvez os tempos demandan que a escola actúe na prevención do sufrimento e coloque entre as súas tare-

fas o benestar da comunidade educativa. Trátase de reinventar o esencial da vida e da escola, redescubri-la como lugar de encontro, onde os rapaces se sintan escoitados e acompañados no proceso de ser persoas en tempos de incerteza, sendo a escola un pequeno arquipélago de seguridades que permite a navegación no océano das dúbidas.

Pregúntase Tonucci: Pode un virus cambiar a escola? Porque, como sinala nunha viñeta do seu último libro, "Se o virus non marcha, imos acabar aprendendo demasiado".

O presente obriga a un cambio profundo do ecosistema educativo, no que se reformulen as estruturas e os contidos,

pero tamén a metodoloxía e as funcións e relacións entre alumnado, profesorado, familias, redes de apoio e sociedade. Igual que para outras institucións públicas, é necesario ver a escola como ben común.

A crise sanitaria deixou en evidencia a fragilidade da condición humana. Amosounos que individualmente somos limitados. O planeta é demasiado pequeno e interdependente, a salvación só pode ser colectiva e o traballo, interdisciplinario.

A ESCOLA DO BEN COMÚN

Hai un encontro da escola coa posibilidade do ben común, que debería ter os seguintes eixos vertebradores:

A saúde e o benestar do alumnado. Entendemos por saúde un estado de completo benestar físico, mental e social (OMS) que esixe unha visión global do alumnado. Os currículos son só medios para acadar os fins da educación: aprender a vivir e convivir, desenvolvendo de xeito creativo as capacidades do alumnado, para construír as súas expectativas, comprender o mundo para atopar o seu lu-

gar nel, intentando melloralo cun proxecto vital solidario.

A escola como lugar de encontro cun mesmo, cos outros e co saber compartido. A escola, máis despois do confinamento, a distancia social e a limitación de relacións, ten que ser un lugar de encontro, de acollemento, de paixón pola transmisión do saber e das competencias básicas para vivir en tempos de incerteza.

Cómpre facer cambios na metodoloxía, os espazos, os tempos. Abordar os problemas complexos con proxectos interdisciplinarios. Facer das aulas espazos flexibles, como talleres ou laboratorios. Os espazos ao aire libre e a contorna sociocultural poderán ser esas novas aulas que necesita unha nova escola aberta á vida. A convivencia e a metodoloxía cooperativa entre alumnado e profesorado deben substituír a competición individualista por superar aos demais.

UNHA MIRADA SOCIOCOMUNITARIA NO TRATAMENTO DA DOR

O sistema educativo precisa dos sistemas sanitario, servizos sociais e apoios externos para configurar unha rede de apoio comunitario que lle permita facer prevención e intervención de xeito eficaz. Trátase de observar o ecosistema no que está o alumnado e, en lugar de etiquetar, xerar os cambios para que o alumnado se sinta acollido, protexido e atendido.

As epidemias xeran sufrimento. En ocasións, é importante acadar un diagnóstico concreto que permita artellar unha intervención axeitada. Non obstante, debemos facer un esforzo de comprensión se non queremos rematar nunha

sociedade medicalizada e psicoloxizada. Este entendemento do sufrimento pandémico debería abranguer as perspectivas comunitaria, relacional e etaria.

AS AUTOAGRESIÓNS: DA DIAGNOSE CLÍNICA Á FIGURA ANTROPOLÓXICA

As autoagresións en nenos e adolescentes posúen elementos diferenciais daquelas que acontecen noutros períodos do ciclo vital. Talvez sexa o proceso de construción da identidade propio destas idades o que permita un achegamento aos fenómenos das autolesións e os intentos auto-líticos.

Sempre existe un malestar intimamente relacionado co proceso de crecer. As autoagresións, ás veces, traducen un poñerse ao límite como xeito de desencadear sentido. Talvez a súa referencia non sexa tanto unha diagnose clínica como unha figura antropolóxica, isto é, un xeito de expresar os atrancos para erguer unha identidade por fóra do sufrimento, creativa, con capacidade para dar saída ás mellores posibilidades do suxeito.

A ordalía é interrogar a morte sobre o sentido da vida, un xogar a existencia contra a morte para así dar sentido e valorar a propia vida. A situación de perigo é ese desafío onde se xoga ao todo e á nada e que, no caso de sobrevivir, permite unha reafirmación, unha transformación e unha segunda oportunidade.

No medio dun mundo cun profundo malestar, ás veces aparece a morte como un xeito disfuncional de obter unha certeza ao redor da supervivencia e a diferenza esencial con aqueloutros que sucumben á enfermidade.

O sacrificio é xogar unha parte para conseguir o todo. Perder unha parte de si mesmo para salvar o resto da vida e da existencia. Clinicamente as condutas de risco tenden a situarse sobre todo no corpo, a través de cortes, e na alimentaria, como o prezo a pagar por continuar a vivir, o dano parcial que acalma a angustia dunha desaparición total.

A delimitación. As autoagresións poden cumprir a función de reclamar a entrada da lei como xeito de acadar delimitación. Son casos nos que o límite non está principalmente ao servizo dunha aprendizaxe das normas, senón que tería unha función máis primaria, relacionada con saber quen é e onde remata un e onde comezan os outros.

A angustia da pandemia inclúe un saberse minúsculo diante da inmensidade do mundo e da universalidade da infección, coma se se excluíse o sentimento de ser singulares e especiais. A delimitación é unha última barreira para que sexa o Outro quen nos sinala como individuos, que establece onde comeza o Eu individual e onde remata esa

humanidade vírica que, no fondo, deshumaniza.

FUXIR DO SUFRIMENTO CARA A FÓRA E CARA AOS OUTROS

As desaparicións. Algunhas condutas autoagresivas prodúcense a través do coma por substancias. Estas intoxicacións nos adolescentes tenden a ser postas en relación coa procura de pracer ou cunha alteración dos impulsos. Porén, nelas pode repousar unha necesidade de desaparecer.

Vivir na pandemia esgota o facerse cargo da vida, chanta esixencias, implica suspender praceres e proxectos. A chamada fatiga non ten que ver unicamente coa duración. Implica modificacións profundas,

fai requirimentos ineludibles a respecto do sentido da existencia. Talvez por iso, en ocasións, aparece unha pulsión pola desaparición temporal e situarse nunha inexistencia para darlle fin ao que implica vivir nun mundo covid.

A vinculación precaria. Algunhas condutas de autoagresión repousan nun intento desesperado por que exista un Outro. En ocasións, representan unha chamada a quen coída, un volver colocarse na presenza a través do síntoma. Ás veces, o significado é todo o contrario e representan unha agresión ao Outro do abandono a través do dano a un mesmo. Hai tamén autoagresións que dan conta da necesidade dun castigo, unha autopunición diante do insignificante que se sente o suxeito. Unha última posibilidade fai referencia á propia desaparición do suxeito pero a través do colectivo: as quedadas en internet para artellar plans suicidas, que representan esa última posibilidade de lazo co Outro, a precariedade final que pretende acadar o contacto pero a través da desaparición conxunta.

As disolucións. Existen suxeitos inmersos nas tecnoloxías que son interpretados como rapaces en risco de adiccións. Non obstante, algúns destes adolescentes están máis na disociación ca na dependencia. Alba Rico afirma que o sufrimento debería facer fuxir cara a fóra e cara aos outros. As tecnoloxías bloquean este regreso á humanidade e postúlanse como candidatas ao mecanismo de alivio universal. Se a tecnoloxía aparentemente propón un todos conectados, estes rapaces, pola contra, adoitan empregala como xeito de desconexión da vida, como un analxésico cun potencial infinito de duración.

As situacións e os conflitos excepcionais obrigan ás aprendizaxes vitais complexas. Calquera intervención debe priorizar a visión global das persoas, implicando a razón, a emoción e a conduta para reconstruír as nosas vidas apoiados nas persoas significativas.

TRANSMITIR CON PAIXÓN O AMOR

Chegamos a algo do que non se acostuma falar na escola, porque é unha "blasfemia", peor que "empatía", sen com-

paración posible, algo que non podes pronunciar na escola, nun instituto, nunha facultade. É o amor. O amor suficientemente incondicional dos pais aos fillos e o dos profesores cara aos alumnos, entendido como amor ao coñecemento. Ao transmitir a paixón polo saber e a vida, ámase o alumno a través da sabedoría.

O peor virus para aprender a vivir é o medo, que paraliza, escraviza e todo o destrúe. E a peor vacina é a amnesia, que porfía en volver ao de sempre e foxe dos cambios.

O profesorado, os pais e as nais, como referentes, debemos transmitir con paixón o mellor antivirus contra o medo: o amor, o amor a un mesmo, aos demais, a sabedoría sobre o benestar e a vida.

Esta é a gran oportunidade despois da catástrofe para revolucionar a escola, a educación e o mundo. Ensinar a vivir, a escoitar, a acompañar, a amarse, a reinventarse. Ensinar a arte de amar e a facer da vida unha obra única, enmarcada pola protección e a solidariedade universal. ■

REFERENCIAS

- ARMAS, M. (2020). Reinventar o esencial da vida e da escola. *Revista Galega do Ensino* (Eduga). Nº 79, xaneiro-xuño, editorial.
- BAUMAN, Z. (2017). *El arte de la vida. De la vida como obra de arte*. Barcelona: Paidós.
- LE BRETON, D. (2019). *Desaparecer de sí*. Madrid: Siruela.
- MORIN, E. (2011). *Los siete saberes necesarios para la educación del futuro*. Barcelona: Paidós.
- PENNAC, D. (2009). *Mal de escuela*. Barcelona: Gallimard.
- RECALCATI, M. (2016). *La hora de clase. Por una erótica de la enseñanza*. Barcelona: Anagrama.
- TONUCCI, F. (2020). *¿Puede un virus cambiar la escuela?* Barcelona: Graó.
- YALOM, I. (1984). *Psicoterapia existencial*. Barcelona: Herder.